

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"לְהוֹי יְדוּעַ"

כשמדברים על עברית חיה בדורות שקדמו לתחיית הלשון, עלינו לכון את הדעת לאותן מסגרות, שבהן הלשון באה לידי ביטוי עממי בחברה הדוברת, לאותן מסגרות שבהן הלשון ממלא תפקיד תקשורתי חי — התפקיד בה"א הידיעה של הלשון.

בחיי הקהילה היהודית פירוש הדברים הוא: איגרות, פרוזים, מודעות על פותלי מוסדות הקהילה וכיו"ב. במסגרות אלו משתקפת פלא פחל וסרק המציאות הלשונית של העם, שלא הפירה ב"צחות הלשון" נוסח ההשכלה, ומיני עברית וארמית היו משמשים בה בערבוביה. עברית זו אין פוחה ברמתה הסגנונית דוקא, אלא בחינות שבה. לכן אין פלא, שחזמרים מלשון זו פילסו להם דרך אל העברית המתחדשת.

*

אין דבר השומר על צורתו פנוסחאות פתיחה וחתימה של מכתבים. עובדה זו ידועה היטב מפל התרפויות ובכל הזמנים. הסגנון השמרני של ההתפתבות הוריש לעברית החדשה את הביטוי לְהוֹי יְדוּעַ (בכתיבים שונים: להוא, להוה, ליהוי).

מקורו בארמית **יְדִיעַ לְהוֹא** (בסדר זה דוֹקא), וכך הוא מצוי בחלקים הארמיים של המקרא, כגון בפתיחה של מכתב ההלשנה המפורסם: "לדרינִשׁ מלכא, שלמא כלא! **יְדִיעַ לְהוֹא** למלכא די אזלנא ליהוד מדינתא . . ." (עזרא ה, ז-ח).

בנוסח זה — עפ"ר בסדר ההפוך — עדיין נוהגים לכתוב סופרי ההשפלה, האמונים על פרפי הדקדוק. אבל בספרות העממית מבצפצת צורת הפלאיים המופרת לנו: **להוי יְדוּעַ**. כך מביא אותו ב' קרוא במילוננו¹, בציון לנאי: "נהוג בספרות הרבנית", וכך הוא נהוג בספרות החסידית²; לימים פלש גם לספרות ה"יפה"³.

*

כל מי שהוא מצוי בלשונו של התלמוד הבבלי יודע יפה, שהצורה להוי היא עתיד נסתר של הוה. בארמית הבבלי תחילית הנסתר(ים) בעתיד הרי היא ל- (השוה הביטוי "רחמנא ליצִלֵן", שפירושו 'הרחמן יצילנו').

מציאותה של צורה בבליית בטקסט המקראי אינה מובנת מאליה. קרוב לנדאי שמשקף פאן מנהג פתיבה מזרחי, שנתפשט ב"עבר הנהר" בהשפעת ההתכתבות הרשמית עם השלטונות. ויש להזכיר, שרוֹנחת דעה, שהצורה המערבית יהוא (-ה) נדחקה מפני להוא (-ה) המזרחית בשל דמיִונה לשם הוי"ה.

1. מילון הארמית החיה, תל-אביב תשכ"ח.

2. ע"פ בדיקה בקורנקורדנציה לספרות החדשה שבמפעל המילון

ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית.

3. ראה דוגמאות במילון של אבן-שושן, ערך הָוָה.

אגב, בכל החלקים הארמיים של המקרא נוהגות בעתיד של הפועל הוה הצורות ה"בבליזות" בלבד: **לְהוּא** (לְהוּה), **לְהוּן**, **לְהוּן**.

המקבילה המערבית ה"טהורה" של ידיע להוא נתגלתה במקור אוטוגראפי מן המאה השנייה לספירה, באיגרת הנושאת את שמו של שמעון בר כושבה (=כוסבא), הוא בר פוכבא: "ידיע יהוא לכן די מנכן⁴ אעבד פרענותא"⁵.

*

אלא שהצורה להוא יש לה צד של דמיון לצורות המקור בלשון חכמים, הבנויות על דרך העתיד: לירד, ליקח וכיו"ב. נמצא שהצורה להוא עשויה להיתפס כאחותה המשנאית של להיות.

ואמנם הדובר המצוי, היודע שתחילית למ"ד בעברית אינה מצטרפת לעתיד, רואה לתומו בצורה להוא מקור דוקא.

*

על צד האמת, גם מתוך הארמית עצמה יש ללמד מקצת זכות על תפיסה זו.

נכון הדבר, שהמקור הארמי של בניין קל מכיל מ"ם:

4. קרי: לכוּן. מנכוּן.

5. "ידוע יהיה לכם, כי מכם אפרע". נתפרסמה ע"י י"ן ידיעות החברה לידיעת א"י ועתיקותיה, כה (תשכ"א), עמ' 60. תחילה קרא המהדיר ידוע, אבל לפי בקשתו של י"ן קוטשר בדק ידין את האיגרת מחדש והחליט שאפשר לקרוא ידוע: ראה לשוננו כה (תשכ"א), עמ' 127.

למהוא. אבל בארמית המקראית מזדמנת צורת מקור חסרת מ"ם: לַפְּנָא (עזרא ה, ג, ושם יג), וכן צורת המקור של הוה בתחילית מ"ם — למהוא — אינה מזדמנת במקרא כלל. עוד אפשר להפליג ולשער, שמא בצורת להנא משתקף גלגול של (ל-)הני (במשקל קָטֹל)⁶, עפ"פ לפי הפתיב להוי. אשר לתחביר המשונה, יש להזכיר שגם בעברית יש שימושים של המקור בהוראת עתיד, כגון "ואשר להיות כבר היה" (קהלת ג, טו)⁷ — השנה "מה די להנא באחרית יומיא" (דניאל ב, כח)⁸. כל שכן שהלשון ידיע להוא אינו מביע עתיד ממש, אלא ציווי.

ויש פלשוננו פדוגמתו ממש: "להזכירכם . . ." (ועוד נחזור לזה).

*

הצגנו את ההכרעה לצד המקור פתחושה עממית חסרת יסוד מדעי.

ואעפ"כ, דעה זו קנתה לה חזקה בין יודעי לשון. במילונו של אבן-שושן, ע' הנה, כתוב (במוסגר): "רוֹחִים המקור הנסמך: להני . . ." (אע"פ שבקונקורדנציה לתנ"ך בעריכתו שויכה צורה זו, פדין, לעתיד). בכרך ג של הקונקורדנציה לירושלמי, שיצא לאור השנה,

6. על משקל קָטֹל בתפקיד של מקור של הקל בארמית ראה ז' בן-חיים,

עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ג ס"ב, עמ' 289, הערה לשורה 13.

7. ועוד ראה, למשל, בדקדוק של גוניוס, סע' 114i.

8. רס"ג מפרש: מה שעתיד להיות.

הצורות ליהוון — ליהויין מובאות בצד "מקבילתן" העברית להיותן⁹ (אבל בקונקורדנציה לבבלי להוי וכיו"ב — עתיד)¹⁰. וכבר בקונקורדנציה של מנדלקרן למקרא, ע' הָנָא-הָנָה (בחלק הארמית), מוזכר לגבי צורות אלו, המשויכות שם לעתיד, כי "לד"א (=לדעת אחרים) הוא מקור". מסתבר אפוא, שדעה זו אינה פרי הדור שלנו, אלא מקובלת בדקדוק כל-פך, שמנדלקרן ראה צורך להזכירה.

והרי כמה "תגליות":

ב"תורת הצורות" של פרגרין¹¹, בצד להיות — המקור העברי של היה — פתוב: "ומקור ארמי: להוי". ולפניו רש"י פין ב"אוצר" שלו¹², ע' הָנָא-הָנָה: "והמקור עם למ"ד, להנא... להנה... להונן...". מבין ספרי הדקדוק מלפני המאה שלנו. שהיו בהישג ידי, מצאתי ב"מבוא הלשון ארמית" של י' ייטלש (פראג 1813) פתוב: "ומשרש הָנָא, נמצא המקור עם למ"ד להוא, להוון, להונן (עמ' כו-כו, הע' ד).

9. עמ' 219, טור ב.

10. את מציאותה של צורה מזרחית (עתיד בתחילית ל-) בירושלמי יש לזקוף על חשבון השפעת הבבלי; ראה י' קוטשר, תרפיץ כא (תש"י), עמ' 193. בעצם, גם הצורה העברית להיותן (מקור עם פניוי הנושא) איננה על-פי טהרת לשון חכמים; ראה ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, תל-אביב תש"ס, הערה 30.231. ואמנם פ"י לייזן, שממנו הועתק הדפוס הראשון של הירושלמי, גורס שם להיות.

11. נ' פרגרין, תורת הצורות של הלשון העברית, הוצ' דביר, ירושלים-ברלין תרפ"ד, עמ' 114.

12. אוצר לשון המקרא והמשנה, ורשה תרפ"א.

וכן כבר בויקסטורף (הבן) במאה הי"ז, הן בדקדוק המקרא והן במילון לספרות חז"ל¹³.

בדיקה שיטתית עשויה להעלות את צמיחתה ואת רציפותה של המסורת הפרשנית המתגלה פאן. אבל לא התכונתי אלא להראות, שמסורת פרשנית לפנינו, ולא המצאה בת-יומה.

*

עד כאן עסקנו בפרשנות, כלומר: במשמעות שפרשן תולה בביטוי מסוים. דבר זה דומה שאינו נוגע למציאות הלשונית של הפרשן עצמו או של החברה שהוא חי בה. אבל למלים יש חיים משלהן, ומלים שמתחילה לא היו אלא עובדה של טקסט, יש שהן יוצאות מהקשרן הסטטי ופורצות להן דרך אל המציאות החיה. ברור הדבר, שביטוי שיצא מטקסט כתיב נושא על גבו את מטען המשמעות שתלה בו הפרשן. בכך פוזה היוצר של הפרשנות. להלן נראה, כיצד המלה להוי חדרה לתוך המציאות הלשונית, בתפקיד של מקור¹⁴.

13. J. Buxtorf, Thesaurus Grammaticus Linguae Sanctae Hebraeae (ע"פ מהד' בזל 1663, עמ' 257); Lexicum Chaldaicum Talmudicum et Rabbinicum (ע"פ מהד' בזל 1639), ע' הָנָא-הָיָה-הָוִי.
14. הסתייעתי ברמיזותיהם של דלמן ושל דרייבר, G. Dalman, Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch, Leipzig 1905, S.R. Driver, A Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew³, 279; Oxford 1892, עמ' 277, הערה 2.

ברוב קהילות ישראל נוהגים פיוס לומר את התפילה "ברוך שמייה" בשעת הוצאת ספר תורה.
 בתפילה זו נאמר: "יהא רענא קדמך דתורריך לך חייך בטיבו,
 ולהוי אנא פקידא בגו צדיקיא . . ." ¹⁵.
 ההקשר אינו מאפשר לראות בצורה להוי אלא מקור.
 מבחינת העברית החדשה דיינו. אבל מעניין לציין,
 שתפילה זו נלקחה מן הזוהר, פרשת ויקהל רו ע"א, ושם
 בדפוסים ישנים (פגון מנטובה שי"ח-ש"ך) יש נוסח "ולי אנא
 (עבדך)", וכך מצוי בסידורי תפילה של מקצת עדות.
 משקלו של סידור התפילה בעיצוב העברית החיה אינו
 צריך ראייה.

התרגום השני לאסתר מספק לנו עוד דוגמה: "בגין דעבד
 ויהב צדקתא . . . מן בראשית הוא זכה בעלמא הדין להוי מלכא
 ואף הוא זכי לעלמא דאתי" ¹⁶ (א, ב).

ביחזקאל מא, ו: "להיות אחוזים" — התרגום גורס:
 "למהוי רישי שריתא ניחין על זיזא"; אבל פ"י אחד (מנוקד
 ניקוד בבלי) גורס: להוי.

לדברי דלמן ¹⁷, פל אלו אינן אלא משוגות של סופרים
 רשלנים.

15. 'להיות אני נמנה בתוך הצדיקים'.

16. 'זכה (שלמה המלך) להיות מלך בעולם הזה'.

17. לעיל, הערה 14.

נכון שהבא לתאר את הארמית, כפי שהייתה משמשת בימי חז"ל עצמם, עליו לדון גרסאות אלו במידה של חשדנות. משוגות אלו, מן הסתם, טעויות גמורות הן ביחס לחיבור המקורי, שנתחבר מאות שנים לפניו. אבל לגבי דורו של המעתיק — הרי הן מציאות לשונית לכל דבר. ואם אנו דנים משוגות אלו לגנאי — עדיין אין בכך פדי לבטל את עצם מציאותן. דומים הדברים למציאות הלשונית שלנו. שאע"פ שאלו אוסרים ואלו מתירים, אלו פוסלין ואלו מכשירין — הכול מודים בה שהיא קיימת. נמצא שהמפרש להנא כמקור — טועה הוא לגבי המקרא, אבל צודק לגבי לשון ימי הביניים!

*

תפיסה פרשנית זו ממשכיה לפעול במציאות הלשונית שלנו. אבל פלום אפשר לדבר על עיצוב מציאות חדשה, בת ימינו, לגבי הארמית? אפשר. בספרות.

הנה דוגמה יפה לענייננו, מתוך הסיפור "פעמון ורמון" להזו:

"... הביט בו הפעמון ורמון בפנים מאירות פאדם קודם קריאת ההלל ואמר:

— העיקר דלא ליעול בכיסופא לעלמא דאתי!" (פעמון ורמון, תל-אביב תשל"ה, עמ' 11).

וכדי שלא לתת מקום לספק, צוּרַף פירוש שם בתחתית העמוד: "העיקר שלא להיפנס בבושת לעולם הבא!"

ואמנם ההקשר מלמד, שאין זה עתיד נסתר, על-דרך הארמית הבבלית, אלא מקור; שכן ההוראה סתמית: שלא ייכנס אדם, פל אדם (ובעצם התכונן לעצמו).

ממחקריו של ש' אברמסון על מקורותיו של הזו¹⁸ למדנו, שמשפט זה מחזיר אותנו אל הזוהר, פרשת האזינו רפז ע"ב: "אמר רבי שמעון, הא שתא שעתא דרעותא הוא, ואנא בעינא למיעל בלא כסופא לעלמא דאתי"¹⁹.

כנגד למיעל שבזוהר, שם הזו בפיו של ה'פעמון ורמון' ליעול, המשקף את התפיסה שאנו עוקבים אחריה כאן: תצורה חדשה של מקור, באותה דרך שהארמית הבבלית בונה עתיד נסתר.

ובספרות המחקר:

"משנתעורר ספק בלפם לא היו מסתפקים בכירור דברים שבעל-פה, שכן יכלו 'לאתיי ספר וליחזי' " (מ' בר-אשר, על משוגות הניקוד בכתב יד קאופמן של המשנה; מסורות א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 14).

"ליחזי" תחת "למחזי".

*

ומכאן להשפעות על העברית שלנו.

שוב הזו:

" — הוא יבוא, יבוא. אל תחוש. להיות מובטח לך. הוא

18. משהו ללשונו של הזו; דן לאור (עורך), חיים הזו, האיש ויצירתו,

דברים שנאמרו במלאת עשר שנים לפטירתו, ירושלים תשמ"ד, עמ' 72.

19. 'ואני רוצה להיכנס בלא בושח לעולם הבא'.

אדם הגון. צריך, לא עליך, פרנסה." (נהר שוטרף, פרק טז; צל הפוך, תל-אביב תשט"ו, עמ' 175).

מי שאזוניים לו לשמוע, מתנגנת לו מאחורי המשפט הזה, על תחבירו המוזר, המנגינה של "להגי ידוע לך".

*

אמרנו למעלה, שהתחביר המיוחד של משפט ממין "להגי ידוע (לך) ש...". — אם נבין להגי כמקור — יש לו אח בעברית החדשה בפיטוי "להזפירכם...". פגון:

"להזפירכם, פי על-פי החלטת אספת הדיירים, על כל פיגור בתשלום תחול ריבית של 10% (מתוך חוזר של ועד הבית, אוקטובר 1983)²⁰.

אינני מפיר שימוש לשון זה ממקורותינו, אבל ידוע לי הפיטוי "הנני להודיעך...". המצוי אף הוא בנוסח העממי של איגרות וכיו"ב²¹.

כלום יהיה נועז להעלות השערה, שהפיטוי "להזפירכם...". וגם קודמו "הנני להודיעך...". נטבעו בהשראת הפיטוי "להגי ידוע"?

20. [ואפשר שיש לראות בניסוחים פגון זה קיצור-לשון מן "הרינו באים להזפירכם", "אנו רוצים להזפירכם" וכיו"ב].
21. ועוד הזכיר לי פרופ' בן-חיים את הפיטוי "זאת לדעת" (בהגהה).